

Εισαγωγή

Η δημοσίευση του βιβλίου *Κοινωνιοβιολογία: Η νέα σύνθεση*, του Edward O. Wilson, το φθινόπωρο του 1975, χαιρέτιστηκε, τόσο στους ακαδημαϊκούς κύκλους όσο και ευρύτερα, με μια ανταπόκριση ιστορικών διαστάσεων. Ή τουλάχιστον, η αντίδραση ήταν εντελώς δυσανάλογη προς αυτήν που συνήθως επιφυλάσσεται σ' ένα επιστημονικό έργο το οποίο εκδίδεται από έναν πανεπιστημιακό εκδοτικό οίκο. Στην πραγματικότητα η καταγίδα σοβούσε από χρόνια: ο κ. Wilson, όπως και ο ίδιος πρόθυμα θα αναγνώριζε, δεν είναι ο πρώτος κοινωνιοβιολόγος, αν και είναι σαφώς ο πιο αποτελεσματικός και ολοκληρωμένος. Όπως και να 'ναι, το βιβλίο έγινε «γεγονός για τα μέσα ενημέρωσης», αντικείμενο κύριων άρθρων, ή ακόμη και πρωτοσέλιδων τίτλων στους *New York Times*, στη *Chicago Tribune* και σε άλλες κορυφαίες ημερήσιες εφημερίδες της Αμερικής. Πυροδότησε μια εκτεταμένη διαμάχη, που ακόμα δεν έχει λήξει, στις σελίδες της *New York Review of Books* και στο *Science*, το περιοδικό της Αμερικανικής Ένωσης για την Προώθηση της Επιστήμης. Την άνοιξη του 1976 πια, το Χάρβαρντ, το Πανεπιστήμιο του Σικάγου, το Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν και άλλοι εξέχοντες χώροι της ανώτατης παιδείας οργάνωσαν διαλέξεις και ολόκληρους κύκλους μαθημάτων, υπέρ και κατά, για τον νέο κλάδο της κοινωνιοβιολογίας. Μια κριτική επίθεση, έκδοση της κολεκτίβας «Επιστήμη για το Λαό» που εδρεύει στη Βοστώνη, πουλιόταν σε όλη τη χώρα. Η Αμερικανική Ανθρωπολογική

Ένωση αφιέρωσε δύο μέρες σε συμπόσια πάνω στο ζήτημα κατά την ετήσια σύνοδό της το Νοέμβριο του 1976, όπου ο Wilson καθώς και άλλοι βιολόγοι και συμπαθούντες ανθρωπολόγοι υποστήριξαν την άποψη ότι χρειαζόταν μια μείζων αλλαγή κατεύθυνσης στην προβληματική των κοινωνικών επιστημών. Με δυο λόγια, η *Κοινωνιοβιολογία* έχει προκαλέσει μια κρίση στη σχέση *connaissance* και *conscience*, γνώσης και κοινωνικής συνείδησης, με προεκτάσεις τόσο ακαδημαϊκές όσο και πολιτικές ή ιδεολογικές. Θέλοντας και μη, το παρόν δοκίμιο αποτελεί μέρος της διαμάχης. Προσεγγίζει τα γενικά πνευματικά και ιδεολογικά ζητήματα που εγείρει η *Κοινωνιοβιολογία* και άλλα συναφή κείμενα από την ιδιαίτερη σκοπιά του εν ενεργεία ανθρωπολόγου, δηλαδή από μια παραδοσιακή θεώρηση του *πολιτισμού*. Ο τόνος θα είναι κριτικός αλλά, ελπίζω, όχι υστερικός.

Διότι, τελικά, το κεντρικό πνευματικό πρόβλημα συνοψίζεται στην αυτονομία του πολιτισμού και της μελέτης του πολιτισμού. Η *Κοινωνιοβιολογία* θέτει σε αμφισβήτηση την αριότητα του πολιτισμού ως φαινομένου καθ' εαυτό, ως διακριτού και συμβολικού ανθρώπινου δημιουργήματος. Στην άποψη ότι τα νοήματα συγκροτούνται κοινωνικά αντιτείνει ότι οι άνθρωποις αλληλεπιδράσεις καθορίζονται από τη βιολογία με βάση τη γενική εξελικτική τάση των μεμονωμένων γονοτύπων να μεγιστοποιούν την αναπαραγωγική τους επιτυχία. Πρόκειται για μια νέα παραλλαγή του κοινωνιολογικού ωφελιμισμού, που όμως τώρα μετατίθεται σ' έναν βιολογικό υπολογισμό των ωφελειών που πραγματώνονται στις κοινωνικές σχέσεις. Συνακόλουθα, οι κοινωνιοβιολόγοι προτίθενται να αλλάξουν την όψη και τη δομή των κλάδων που ασχολούνται με τον άνθρωπο. Η «νέα σύνθεση» θα συμπεριλάβει τις ανθρωπιστικές σπουδές και τις κοινωνικές επιστήμες. Καθώς το αντικείμενο αυτών των κλάδων δεν είναι αληθινά ξεχωριστό, θα όφειλαν να ενσωμα-

ταθούν σε μια εξελικτική βιολογία ικανή να τους παράσχει τους θεμελιώδεις καθορισμούς που χρειάζονται. «Η κοινωνιολογία και οι άλλες κοινωνικές επιστήμες», γράφει ο E.O. Wilson, «καθώς και οι ανθρωπιστικές σπουδές, είναι οι τελευταίοι κλάδοι της βιολογίας που περιμένουν να ενταχθούν στη Μοντέρνα Σύνθεση. Μια από τις λειτουργίες της κοινωνιοβιολογίας είναι, επομένως, να επαναδιατυπώσει τις βασικές αρχές των κοινωνικών επιστημών κατά τρόπον ώστε αυτές να ενταχθούν στη Μοντέρνα Σύνθεση. Αν οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν στ' αλήθεια να βιολογικοποιηθούν μ' αυτό τον τρόπο, είναι κάτι που μένει να φανεί» (1975, σ. 4).

Η απάντηση που προτείνω εδώ είναι ότι δεν μπορούν, διότι, ενώ η βιολογία είναι μια απολύτως αναγκαία συνθήκη για τον πολιτισμό, είναι επίσης απολύτως ανεπαρκής· είναι τελείως ανίκανη να προσδιορίσει τις πολιτισμικές ιδιότητες της ανθρώπινης συμπεριφοράς ή τις παραλλαγές τους από τη μια ανθρώπινη ομάδα στην άλλη.

Τα πολιτικά προβλήματα που έθεσε η έκδοση της *Κοινωνιοβιολογίας* συζητήθηκαν τόσο στον ακαδημαϊκό χώρο όσο και στην ευρύτερη κοινωνία. Ως προς τον πρώτο, δεν θα μακρολογήσω καθόλου. Αξίζει απλώς να σημειωθεί ότι το πρόγραμμα εναγκαλισμού άλλων κλάδων έχει περάσει από τη θεωρία στην πράξη. Ανθρωπολόγοι, κοινωνιολόγοι και άλλοι, πεισμένοι για την ορθότητα της κοινωνιοβιολογικής άποψης, τη χρησιμοποιούν και ως μέσο για οργανωμένο διεπιστημονικό ανταγωνισμό. Καμιά φορά η επιθετικότητα της «εφόδου» εναντίον της παραδοσιακής σοφίας –όπως μου τη χαρακτήρισε ένας ανθρωπολόγος με ιδιότητα κοινωνιοβιολόγου– μοιάζει σχεδιασμένη όχι μόνο για να περιγράψει αλλά και για να αποδείξει εμπράκτως τη θεωρία τους για την ανθρώπινη φύση.

Από την άλλη πλευρά, στην ευρύτερη κοινωνία οι κοινωνιο-

βιολόγοι υπέστησαν ισχυρές επιθέσεις από ανθρώπους της Αριστεράς. Το μεγαλύτερο μέρος των συζητήσεων στις εφημερίδες και στα λόγια έντυπα είναι αυτού του τύπου. Μολονότι οι θεράποντες της κοινωνιοβιολογίας είναι κλεισμένοι όπως όλοι μας στους γυάλινους πύργους τους, πράγμα που σημαίνει ότι το μόνο είδος πολιτικής που γνωρίζουν πολύ καλά είναι μάλλον φεουδαρχικού τύπου, βρίσκονται αίφνης κατηγορούμενοι (όπως το βλέπουν οι ίδιοι) ως θεματοφύλακες ενός συντηρητικού καπιταλισμού. Η κοινωνιοβιολογία καταγγέλλεται ως άλλη μια ενσάρκωση του κοινωνικού δαρβινισμού. Οι κοινωνιοβιολόγοι κατηγορούνται ότι διαπράττουν το αδίκημα της ιδεολογικής νομιμοποίησης μιας καταπιεστικής τάξης πραγμάτων, στην οποία συμβαίνει να συμμετέχουν ως μάλλον προνομιούχα μέλη. (Για μια πρόσφατη εκδοχή της διαμάχης, βλέπε *Bio Science*, Μάρτιος 1976). Δεν νομίζω πως ο Wilson και οι συνεργάτες του ήταν προετοιμασμένοι για μια τέτοιου είδους ιδεολογική αντίδραση. Μερικοί θα μπορούσαν να πουν ότι δεν είχαν επίγνωση των πολιτικών διαστάσεων της επιχειρηματολογίας τους, αλλά αυτό θέτει περίπλοκα ζητήματα κριτικής, που και πάλι παρουσιάζονται σε δύο επίπεδα.

Το πρώτο είναι το εξής: πώς εκτιμά κανείς τις προθέσεις των κοινωνιοβιολόγων, ή, πιο συγκεκριμένα, έχουν άραγε κάποια σημασία τα κίνητρό τους; Θα έλεγα πως δεν έχουν την παραμικρή σημασία, και θα ήθελα να αποφύγω και την αμυδρότερη έστω υποψία μιας κριτικής *ad hominem*. Κι αυτό για έναν λόγο αρχής, που συμβαίνει να είναι ένα από τα κύρια σημεία της κριτικής μου στην ίδια τη θεωρία· δηλαδή, ότι δεν υπάρχει αναγκαία σχέση ανάμεσα στον πολιτισμικό χαρακτήρα μιας δεδομένης πράξης, θεσμού ή δοξασίας και στα κίνητρα που μπορεί να έχουν οι άνθρωποι για να μετάσχουν σ' αυτήν. Παρ' ότι πράγματι πιστεύω ότι η θεωρία της κοινωνιοβιολογίας έχει μια

εγγενή ιδεολογική διάσταση, για την ακρίβεια, μια βαθιά ιστορική σχέση με τον δυτικό ανταγωνιστικό καπιταλισμό, τούτο το δεδομένο πρέπει να νοηματοδοτηθεί και να αναλυθεί πολιτισμικά – ακριβώς επειδή η ασυμφωνία ανάμεσα στο χαρακτήρα της ιδεολογικής πράξης και στο είδος της πρόθεσης αποκλείει οποιαδήποτε εύκολη ατομικιστική εξήγηση.

Παραπέρα, κι αυτή είναι η δεύτερη δυσχέρεια που πρέπει να λάβει υπ' όψη η κριτική, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει λογικός ισομορφισμός ούτε μεταξύ κοινωνιοβιολογίας και κοινωνικής καταπίεσης. Σε μια πρόσφατη συνέντευξη του στο *Harvard Crimson*, ο Ε.Ο. Wilson φέρεται να επισήμανε ότι, εν τέλει, ο Νόαμ Τσόμσκυ είναι κι αυτός υποστηρικτής της θεωρίας των εγγενών κινήτρων [«innatist»] – και σίγουρα ο Τσόμσκυ είναι ένας πολιτικά έντιμος άνθρωπος. Αν όμως, συνεχίζει το επιχείρημα, επιμείνουμε επιστημονικά στην άπειρη πλαστικότητα και ευκαμψία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, αγνοώντας τους βιολογικούς περιορισμούς στην ανθρώπινη σκέψη και δράση, τότε δίνουμε πάλι το ελεύθερο σε κάθε ολοκληρωτικό δικτατορίσκο να μας κάνει ό,τι θέλει. Και θα λάβουμε ό,τι μας αξίζει. Παρ' όλο που το επιχείρημα αυτό είναι οπωσδήποτε συζητήσιμο, θα ήθελα να το αποδεχθώ, διότι και πάλι η απουσία οποιασδήποτε αυστηρά λογικής σχέσης ανάμεσα στη θεωρία των εγγενών κινήτρων και στην κοινωνική αναληγσία μπορεί να αναδείξει καθαρότερα τις πολιτισμικές διαστάσεις του ζητήματος. Πώς μπορούμε, λοιπόν, να εξηγήσουμε την ευαισθησία της Αριστεράς απέναντι στις θέσεις της κοινωνιοβιολογίας; Διότι η ευαισθησία αυτή είναι σίγουρα ένα κοινωνικό δεδομένο. Και πώς πρέπει να ερμηνεύσουμε τη σαγήνη που κατέλαβε το κοινό και τα μέσα ενημέρωσης; Κι αυτό επίσης είναι ένα κοινωνικό δεδομένο. Η ιδεολογική διαμάχη που προκάλεσε η κοινωνιοβιολογία είναι από μόνη της ένα σημαντικό πολιτι-

σμικό φαινόμενο. Καταδεικνύει μια βαθιά σχέση ανάμεσα στη θεωρία της ανθρώπινης δράσης που προωθεί η κοινωνιοβιολογία και στην αυτεπίγνωση των Δυτικών όσον αφορά την ίδια την κοινωνική τους ύπαρξη. Υπάρχει εδώ κάποια σχέση ανάμεσα στο βιολογικό μοντέλο του ζωικού βασιλείου και στο μοντέλο που έχουν οι ιθαγενείς για τους εαυτούς τους. Αν οι εν λόγω ιθαγενείς ανήκαν σε κάποια άλλη φυλή, ο ανθρωπολόγος θα το θεωρούσε καθήκον του, χωρίς κανένα δισταγμό, να προσπαθήσει να ανακαλύψει αυτή τη σχέση. Αν όμως υπάρχει πολιτισμός οπουδήποτε στον κόσμο, θα υπάρχει ακόμα και στην Αμερική, και ο ανθρωπολόγος δεν είναι λιγότερο υποχρεωμένος να τον εξετάσει ως τέτοιο, μολονότι θα του φανεί ακόμα πιο δύσκολο να δουλεύει ως παρατηρών συμμετοχος απ' ότι ως συμμετοχικός παρατηρητής. Θα ήθελα να χειριστώ τα ιδεολογικά ζητήματα με ένα τέτοιο εθνογραφικό πνεύμα.

Το Πρώτο Μέρος του βιβλίου, με τίτλο «Βιολογία και πολιτισμός», προσπαθεί να προσδιορίσει τις ανεπάρκειες της κοινωνιοβιολογίας ως θεωρίας του πολιτισμού. Συνιστά μια κριτική σε δύο στάδια. Το πρώτο είναι μια σύντομη κριτική αυτού που ονομάζω «αγοραία κοινωνιοβιολογία», η οποία δεν είναι τόσο έργο του Wilson, όσο μια βασική παραδοχή που άντλησε η «νέα σύνθεση» από ορισμένους πρόσφατους προδρόμους. Σύμφωνα με αυτή την παραδοχή τα ανθρώπινα κοινωνικά φαινόμενα αποτελούν άμεση έκφραση ανθρώπινων συμπεριφορικών προδιαθέσεων ή συναισθημάτων, όπως η επιθετικότητα, η σεξουαλικότητα ή ο αλτρουισμός, προδιαθέσεων διαμορφωμένων με τη σειρά τους κατά τη φυλογενετική πορεία των θηλαστικών, των πρωτεύοντων και των ανθρωποειδών. Το επόμενο και μακροσκελέστερο τμήμα ασχολείται με την «συγγενειακή επιλογή», μια ιδιαίτερα χτυπητή εκδοχή της ιδέας ότι η ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά καθορίζεται από έναν υπολογισμό

της ατομικής αναπαραγωγικής επιτυχίας· ότι δηλαδή όλα τα είδη κοινωνικότητας και ακοινωνικότητας μπορούν να εξηγηθούν με βάση την εξελικτική τάση του γενετικού υλικού να μεγιστοποιείται μέσα στο χρόνο. Η ένσταση σ' αυτή την άποψη συνιστά μια κριτική της «επιστημονικής κοινωνιοβιολογίας» που εκπροσωπούν ο Wilson και οι συνάδελφοί του.

Το Δεύτερο Μέρος, με τίτλο «Βιολογία και ιδεολογία», εξετάζει τις μεταμορφώσεις της ίδιας της εξελικτικής θεωρίας, που προκλήθηκαν από τις απόπειρές της να εισαχθεί στην προβληματική της κοινωνικής οργάνωσης, ιδίως της ανθρώπινης κοινωνικής οργάνωσης. Υποστηρίζω ότι ο παραδοσιακός τρόπος κατανόησης της «φυσικής επιλογής» έχει σταδιακά ενσωματωθεί στη θεωρία της κοινωνικής δράσης που προσιδιάζει στην ανταγωνιστική αγορά, θεωρία η οποία χαρακτηρίζει ένα όψιμο και ιστορικά ιδιαίτερο στάδιο ανάπτυξης του ευρωαμερικανικού πολιτισμού. Εκκινώντας από την ιδέα της διαφορικής αναπαραγωγής που εξαρτάται από τυχαίες γενετικές και περιβαλλοντικές μεταβολές, η επιλογή κατέληξε να γίνει συνώνυμη της βελτιστοποίησης ή μεγιστοποίησης ατομικών γονοτύπων και, εν τέλει, της εκμετάλλευσης του ενός οργανισμού από τον άλλον προς όφελος μιας εγωιστικής γενετικής καταλληλότητας. Στη διάρκεια αυτής της σειράς μετασχηματισμών, η επιλογή χάνει τη θεωρητική της θέση ως κατευθυντήρια δύναμη της εξέλιξης, προς όφελος του σχεδίου γενετικής μεγιστοποίησης του μεμονωμένου υποκειμένου. Στη δομή της εξελικτικής επιχειρηματολογίας, η επιλογή αναλαμβάνει το ρόλο του μέσου για την επίτευξη των σκοπών του οργανισμού. Ένα δεύτερο τμήμα ανιχνεύει την παράλληλη ανάπτυξη της κοινωνιολογικής και της λαϊκής απεπίγνωσης του ίδιου του δυτικού πολιτισμού. Από τότε που ο Χομπς παρουσίασε την αστική κοινωνία την οποία γνώριζε ως φυσική κατάσταση, η ιδεολογία του καπιταλισμού έ-

χει σημαδευτεί από μίαν αμοιβαία διαλεκτική ανάμεσα στις λαϊκές αντιλήψεις για τον πολιτισμό και για τη φύση. Έχοντας συλληφθεί κατ' εικόνα του συστήματος της αγοράς, αυτή η πολιτισμική απεικόνιση της φύσης χρησιμοποιήθηκε με τη σειρά της για να εξηγήσει την ανθρώπινη κοινωνική τάξη πραγμάτων, και αντιστρόφως, σε μίαν ατέρμονη συνδιαλλαγή κοινωνικού Δαρβινισμού και φυσικού καπιταλισμού. Η κοινωνιοβιολογία, όπως υποστηρίζεται, είναι απλώς η νεότερη φάση σ' αυτό τον κύκλο: πρόκειται για τη θεμελίωση της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς σε μια προωθημένη ή επιστημονική αντίληψη της οργανικής εξέλιξης, η οποία συνιστά με τον τρόπο της την αναπαράσταση μιας πολιτισμικής μορφής οικονομικής δράσης. Εξ ου και η λαϊκή και πολιτική ανταπόκριση που βρήκε η εξαγγελία αυτής της «νέας σύνθεσης».

Μένει να σημειώσω πως έγραψα αυτό το δοκίμιο με κάποια αίσθηση επείγοντος, λαμβάνοντας υπ' όψη την τρέχουσα σημασία της κοινωνιοβιολογίας και τη σοβαρή πιθανότητα να εξαφανιστεί σύντομα ως επιστήμη, για να διατηρηθεί ωστόσο με τη μορφή μιας ανανεωμένης λαϊκής πεποίθησης όσον αφορά τη φυσικότητα των πολιτισμικών μας προδιαθέσεων. Γι' αυτό το λόγο, άφησα κατά μέρος το συνηθισμένο ακαδημαϊκό οπλοστάσιο των εκτεταμένων υποσημειώσεων. Οι βασικές παραπομπές δίνονται μέσα στο κείμενο και οι λιγοστές υποσημειώσεις διασαφηνίζουν τεχνικούς όρους – τους οποίους προσπάθησα να περιορίσω στο ελάχιστο.